

HET RESPIJT

PRIMO LEVI BIJ MEULENHOFF:

Auschwitz-rapportage

Het periodiek systeem

Is dit een mens

Het respijt

Zo was Auschwitz

Ik spreek je aan

PRIMO LEVI

HET RESPIJT

ROMAN

Uit het Italiaans vertaald door Frida de Matteis-Vogels

J. M. MEULENHOF

Eerste druk 1992

Twaalfde druk 2022

ISBN 978-90-290-9472-6

ISBN 978-94-023-0599-9 (e-book)

NUR 320

OMSLAGONTWERP Pinta Grafische Producties

OMSLAGBEELD © Katie Garrod via Getty Images

AUTEURSFOTO © Gianni Giansanti / Sygna / Corbis

ZETWERK Office of CC

Het respijt

OORSPRONKELIJKE TITEL *La tregua*

©1963 Giulio Einaudi editore, s.p.a. Torino

©1988 Nederlandse vertaling Frida De Matteis-Vogels en Meulenhoff

Boekerij bv, Amsterdam

Niets uit deze uitgave mag openbaar worden gemaakt door middel van druk, fotokopie, internet of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

INHOUD

DE DOOI	9
HET GROTE KAMP	17
DE GRIEK	31
KATOWICE	57
CESARE	71
VICTORY DAY	87
DE DROMERS	99
NAAR HET ZUIDEN	111
NAAR HET NOORDEN	125
KOERITSA	133
OUDE WEGEN	143
HET BOS EN DE WEG	153
VAKANTIE	167
THEATER	183
VAN STARYE DOROGI NAAR IAȘI	193
VAN IAȘI NAAR DE LIJN	205
HET ONTWAKEN	219

BIJLAGE

Voorwoord van Primo Levi voor de Italiaanse schooluitgave van <i>Het respijt</i> , 1965	225
--	-----

*Wij droomden in de woeste nachten
heftige, verstikte dromen,
met lijf en ziel gedroomd.
Thuiskomen; eten; vertellen.
Tot kort, zacht,
het bevel van de ochtend klonk:
Wstawać;
en ons hart in ons lichaam brak.*

*Nu hebben wij onze huizen teruggevonden
onze buiken zijn vol,
we hebben niets meer te vertellen.
Het is tijd. Gauw zullen we het weer horen,
het bevel van de vreemde:
Wstawać.*

11 januari 1946

DE DOOI

In de eerste dagen van januari 1945 ontruimden de Duitsers onder de druk van het oprukkende Rode Leger in allerijl het Silezische mijnbekken. Terwijl ze elders in vergelijkbare omstandigheden niet geaarzeld hadden om het Lager samen met zijn bewoners te vuur en te zwaard te vernietigen, gingen ze in het district Auschwitz anders te werk: van hogerhand (naar het schijnt van Hitler zelf) was bevel gekomen om alle arbeidsgeschikte mannen koste wat kost te ‘behouden’. Daarom werden alle gezonde gevangenen onder gruwelijke omstandigheden naar Buchenwald en Mauthausen geëvacueerd, terwijl de zieken aan hun lot werden overgelaten. Er is meer dan één reden om aan te nemen dat de Duitsers oorspronkelijk voornemens waren om geen mens levend in de concentratiekampen achter te laten; maar een heftige nachtelijke lucht-aanval en de snelle opmars van de Russen dwongen hen om dat plan te laten varen en op de vlucht te slaan zonder hun plichten en hun taak te volbrengen.

In de ziekenbarak van het Lager Buna-Monowitz waren we met ons achthonderden achtergebleven. Van die achthonderd bezweken er omstreeks vijfhonderd aan hun ziekten, aan hongersnood en kou vóór de Russen kwamen, en nog eens tweehonderd, ondanks de geboden hulp, in de dagen onmiddellijk daarna.

De eerste Russische patrouille verscheen op 27 januari 1945 tegen twaalf uur bij het kamp. Charles en ik waren de eersten die hen zagen: we waren bezig het lichaam van Sómogyi, de eerste dode van onze kamer, naar de gemeenschappelijke grafkuil te brengen. We keerden de baar om op de smerige sneeuw, omdat de kuil al vol was en er geen andere manier was om iemand te begraven: Charles nam zijn muts af, als saluut aan de levenden en de doden.

Het waren vier jonge soldaten te paard, die oplettend, met hun machinepistolen in de aanslag, de weg langs het kamp af kwamen rijden. Toen ze bij het prikkeldraad waren gekomen, hielden ze halt: ze wisselden een paar timide woorden en keken schuw, bevangen, naar de stapel verkrampde lijken, de kapotgeschoten barakken, en ons weinigen die nog leefden.

Ons leken ze wonderbaarlijk lijfelijk en reëel, bijna zwevend (de weg lag wat hoger dan het kamp) op hun reusachtige paarden, tussen het grijs van de sneeuw en het grijs van de hemel, roerloos in de vlagen vochtige wind die een dreigende voorbode was van dooi.

Het leek ons, en dat was ook zo, dat het van dood vervulde niets waarin we nu tien dagen lang als gedoofde sterren hadden rondgedoold een vast middelpunt had gekregen, een condensatiekern: vier gewapende mannen, maar die hun wapens niet tegen ons droegen; vier vredesboden, met boerse, kinderlijke gezichten onder hun zware bontmutsen.

Ze groetten niet, ze glimlachten niet: behalve door medelijden leken ze bezwaard door een verward gevoel van schroom, dat hun lippen verzegelde en hun ogen gekluisterd hield aan het schouwspel van dood en verwoesting. Dat was de schaamte die wijzelf ook zo goed kenden, de schaamte die ons na selecties overmande en alle keren dat we een schanddaad moesten bijwonen of ondergaan; de schaamte die de Duitsers niet kenden en die de gerechte voelt om het door een ander begane kwaad, omdat dat nu bestaat, onherroepelijk deel uitmaakt van de wereld van de bestaande dingen, en zijn goede wil nietig of ontoereikend is geweest en het niet heeft kunnen verhinderen.

Daarom sloeg voor ons ook het uur van de vrijheid met een zware, verstopte klank. Het vervulde ons tegelijkertijd met vreugde en een wroegend schaamtegevoel, zodat we onze gewetens en geheugens hadden willen schoonwassen van het vuil dat erin opgehoopt lag; en het vervulde ons met verdriet, omdat we voelden dat dat niet kon, dat niets ooit meer zo goed en zuiver zou zijn dat het ons verleden kon uitwissen. De tekens van het geleden

onrecht zouden voor altijd in ons blijven: in de herinnering van wie erbij was, in de plaatsen waar het gebeurde, in de verhalen die we erover zouden vertellen. Omdat, en dat is het huiveringwekkende privilege van onze generatie en van mijn volk, niemand beter dan wij heeft kunnen begrijpen dat onrecht onherstelbaar is en om zich heen grijpt als een besmetting. Het is dom te geloven dat menselijke gerechtigheid het kan verzoenen. Het is een onuitputtelijke bron van kwaad: het breekt de getroffen en naar lichaam en ziel, blust hen uit en ontmenselijkt hen; het slaat terug als schande op de onderdrukkers, leeft voort als haat in de overlevenden en woekert op duizend manieren verder, tegen ieders wil, als wraakzucht, moreel verval, negatie, moeheid, verzaking.

Die dingen, die we toen maar vaag beseften en die de meesten alleen maar voelden als een plotselinge golf van dodelijke vermoedelijkheid, begeleidden voor ons de vreugde van de bevrijding. Daarom liepen maar weinigen van ons de redders tegemoet, maar weinigen vielen op hun knieën en dankten God. Charles en ik bleven staan bij de kuil vol grauwe ledematen, terwijl anderen het prikkeldraad neerhaalden; en toen liepen we terug met de lege baar om onze kameraden het nieuws te brengen.

De hele verdere dag gebeurde er niets, wat ons niet verbaasde; daar waren we allang aan gewend. In onze kamer was het bed van de dode Sómogyi onmiddellijk in beslag genomen door de oude Thylle, tot zichtbare walging van mijn twee Franse vrienden.

Thylle was, voor zover ik toen wist, een ‘rode driehoek’, een Duitse politieke gevangene, en een van de oudgedienden van het kamp; als zodanig had hij rechtens tot de kamparistocratie behoord, geen zwaar werk hoeven doen (of tenminste in de laatste jaren niet) en eten en kleren van thuis gekregen. Om diezelfde redenen kwamen Duitse ‘politieke’ gevangenen maar heel zelden in de ziekenbarak terecht, waar ze anderzijds verschillende voorrechten genoten: in de eerste plaats dat ze niet onderworpen werden aan de selecties. Omdat Thylle op het ogenblik van de bevrijding de enige was geweest, was hij door de vluchtende ss’ers tot blokoudste van Block 20 aangesteld, waartoe behalve onze

kamer voor zwaar besmettelijke zieken ook de tbc- en de dysenterieafdeling behoorden.

Duitsers als hij was, had hij die precaire benoeming hoogst ernstig opgevat. Gedurende de tien dagen tussen het vertrek van de SS en de aankomst van de Russen, waarin ieder zijn laatste strijd tegen honger, kou en ziekte streed, had Thylle zijn splinternieuwe machtsgebied ijverig geïnspecteerd en toezicht gehouden op de staat van vloeren en eetgerei en het aantal dekens (één per persoon, hetzij levend of dood). Bij een van zijn bezoeken aan onze kamer had hij Arthur zelfs een pluimpje gegeven voor de orde en zindelijkheid die hij daar wist te bewaren; Arthur, die geen Duits verstond en het Saksische dialect van Thylle al helemaal niet, had 'vieux dégoûtant' en 'putain de boche'* geantwoord, wat Thylle niet had belet om van toen af aan, met kenmerkend machtsmisbruik, elke avond naar onze kamer te komen en zich te bedienen van de gerieflijke ton die daar was geïnstalleerd, de enige die geregeld schoon werd gehouden en de enige die in de buurt van een kachel stond.

Tot die dag was de oude Thylle voor mij dus een vreemde geweest, en daarom een vijand; bovendien een machthebber, en daarom een gevaarlijke vijand. Voor mensen als ik, dat wil zeggen voor de overgrote meerderheid in het Lager, waren er geen andere nuances: gedurende mijn hele eindeloos lange kampjaar had ik nooit de behoefte noch de gelegenheid gehad om me inzicht te verschaffen in de ingewikkelde hiërarchische structuren van het kamp. Dat duistere bouwwerk van boze machten lag boven onze hoofden, en onze blikken waren naar de grond gericht. En toch is het Thylle geweest, die oude rot, door honderd gevechten voor en in zijn partij gehard en door tien jaar meedogenloos, corrupt kampleven versteend, die de metgezel en vertrouweling van mijn eerste nacht van vrijheid was.

De hele dag hadden we het te druk gehad om tijd te hebben om ons te verdiepen in het gebeurde, dat we toch wel degelijk voelden als het cruciale moment van ons hele bestaan; en mis-

* 'Ouwe smeerlap', 'rotmof' schien hadden we, onbewust, al die drukte

wel zelf gezocht met geen ander doel dan geen tijd te hebben, omdat we ons in het aangezicht van de vrijheid verloren, leeg, uitgeblust voelden, onmachtig om het onze te doen.

Maar toen kwam de nacht, en onze zieke kameraden sliepen in, en ook Charles en Arthur sliepen de slaap der onschuldigen, omdat ze pas een maand in het Lager waren en het gif ervan nog niet opgezogen hadden; alleen ik, hoe uitgeput ik ook was, kon niet slapen, mijn moeheid zelf en mijn ziekte beletten me het. Mijn hele lichaam deed pijn, het bloed bonsde in mijn hoofd en ik voelde me branden van koorts. Maar dat was het niet alleen: alsof er een dijk doorbrak, juist op het ogenblik waarop alle dreiging geweken scheen en de hoop op een terugkeer naar het leven niet langer onzinnig meer was, voelde ik me overweldigd door een nieuw, oeverloos verdriet, dat tot dusver onder andere, dringender nood bedolven had gelegen, weggedrukt naar de randen van mijn bewustzijn: het verdriet van ballingschap, heimwee en eenzaamheid, het verdriet om mijn verloren vrienden, mijn verloren jeugd en het heir van lijken om me heen.

In mijn jaar in de Buna had ik vier vijfde van mijn kameraden zien verdwijnen, maar nog nooit had ik de concrete aanwezigheid, het lijfelijk opdringen van de dood gevoeld, zijn klamme adem vlak bij me, buiten het raam, in het bed naast het mijne, in mijn eigen bloed. Daarom lag ik daar in een koortsige halfslaap, vol rampzalige gedachten.

Maar ik merkte al gauw dat nog iemand wakker was. Boven het zware ademen van de slapers uit hoorde je van tijd tot tijd een hees, onregelmatig hijgen, onderbroken door hoesten en gesmoord zuchten en steunen. Thylle huilde, een hortend, indecent oudemannengehuil, onduldbaar als de naaktheid van een oude man. Misschien hoorde hij me in het donker bewegen; en de eenzaamheid die we tot op die dag beiden om verschillende redenen hadden gezocht moet hem toen even zwaar gedrukt hebben als mij, want halverwege de nacht vroeg hij me: 'Ben je wakker?', klom zonder antwoord af te wachten met grote moeite omhoog naar mijn bed en kwam ongevraagd naast me zitten.

Het was niet gemakkelijk om met hem te praten; niet alleen vanwege de taal, maar ook omdat de gedachten die ons in die lange nacht bezielde onmetelijk, wonderbaar en verschrikkelijk waren, maar vooral verward. Ik zei hem dat ik heimwee had; en hij zei 'tien jaar' zonder nog te huilen, 'tien jaar!'; en toen zette hij na die tien jaar zwijgen met een dunne, schrille stem de *Internationale* in, wat grotesk was en plechtig tegelijk, en mij aangreep, wantrouwend maakte en ontroerde.

De ochtend bracht ons de eerste tekenen van vrijheid. Er kwam, kennelijk door de Russen geronseld, een twintigtal Poolse burgers, mannen en vrouwen, die met zeer weinig animo begonnen de barakken wat op te redderen en de lijken weg te halen. Tegen twaalf uur verscheen een doodsbang jochie dat een koe aan een touw voorttrok; hij beduidde ons dat die voor ons was, dat de Russen hem stuurden, liet het beest toen los en verdween als de wind. Hoe weet ik niet, maar in een paar minuten tijd was het arme dier geslacht, gevild en gevierendeeld en zijn overblijfselen verspreid over alle hoeken en gaten van het kamp waar overlevenden huisden.

De dag daarop zagen we nog meer Poolse meisjes in het kamp, bleek van medelijden en afschuw: ze wasten de zieken en verzorgden zo goed ze konden hun wonden. Ook maakten ze midden in het kamp met het hout van de kapotte barakken een reusachtig vuur, waarop ze soep kookten in alle daartoe bruikbare recipiënten. Ten slotte zagen we, op de derde dag, een kar op vier wielen het kamp binnenrijden, feestelijk gemend door Yankel, een Häftling: Yankel was een jonge Russische Jood, misschien de enige Rus onder de overlevenden, en als zodanig van nature bestemd om de functie van tolk en verbindingsofficier bij de Sovjetautoriteiten te vervullen. Onder luid zweepgeknal kondigde hij aan dat hij opdracht had om alle levenden onder ons naar het hoofdkamp van Auschwitz, nu veranderd in een reusachtig lazaret, te brengen, in groepjes van dertig of veertig per dag, te beginnen met de ernstigste zieken.

Intussen was de dooi, die we al zovele dagen vreesden, ingevalen, en naarmate de sneeuw smolt veranderde het kamp in een

smerige, drassige poel. Lijken en vuil maakten de nevelige, klamme lucht verstikkend. En de dood hield niet op met maaien: de zieken stierven bij tientallen op hun koude britsen, en op de modderige wegen stierven her en der, als door de bliksem geveld, de gulzigste van de overlevenden: zij die het dwingende gebod van onze ingekankerde honger blindelings volgden en de vleesrantsoenen opschrokten die de Russen, nog altijd in gevechten gewikkeld aan het nabije front, op ongeregelde tijden naar het kamp lieten brengen: soms weinig, soms niets, soms in waanzinnige overvloed.

Maar van alles wat er om me heen gebeurde was ik me maar bij ogenblikken vaag bewust. Het was of uitputting en ziekte, als wrede, laffe dieren, het ogenblik waarop ik alle verweer liet varen hadden afgewacht om me in de rug te bespringen. Ik lag in een koortsige verdoving op bed, maar half bij kennis, broederlijk door Charles verzorgd en gekweld door dorst en vlijmende gewrichtspijn. Er waren geen dokters, noch medicijnen. Ik had ook keelpijn en mijn halve gezicht was opgezet: het vel was rood en ruw en gloeide alsof ik me gebrand had; misschien had ik meer dan één ziekte tegelijk. Toen mijn beurt kwam om op Yankels kar te klimmen, kon ik niet meer op mijn benen staan.

Ik werd door Charles en Arthur op de kar gehesen, samen met een vracht stervenden van wie ik me niet veel voelde verschillen. Het motregende en de hemel was laag en somber. Terwijl de trage stap van Yankels paarden me voorttrok naar de eindeloos verre vrijheid, zag ik voor de laatste keer de barakken langs me gaan waar ik geleden had en gerijpt was, de appelplaats, waar nog altijd, naast elkaar, de galg en een reusachtige kerstboom stonden, en de poort van de slavernij met daarboven, nu nietig geworden, nog altijd de drie woorden van hoon: 'ARBEIT MACHT FREI.'

HET GROTE KAMP

In de Buna was niet veel bekend over het 'Grote Kamp', het eigenlijke Auschwitz: het gebeurde maar zelden dat Häftlinge van het ene kamp naar het andere werden overgeplaatst, en die weinigen waren niet spraakzaam (geen enkele Häftling was dat), noch werden ze zomaar geloofd.

Toen Yankels kar de befaamde poort binnenreed, stonden we versteld. Buna-Monowitz met zijn twaalfduizend bewoners was hierbij vergeleken een gehucht: de plaats waar we nu binnenkwamen was een onmetelijke wereldstad. Hier geen houten Blocks zonder verdieping, maar ontelbare sombere, vierkante, grauwe stenen gebouwen met drie verdiepingen, allemaal eender; daartussendoor liepen rechte, haaks op elkaar staande asfaltstraten, zover het oog reikte. Het geheel was verlaten, stil, plat onder de lage lucht, vol modder en regen en verval.

Ook hier, zoals bij elk keerpunt van onze zo lange reis, wachtte ons bij onze aankomst de verrassing van een bad, terwijl we aan zoveel andere dingen behoefte hadden. Maar dit bad was geen bad van vernedering, geen grotesk-demonisch zwarte-missacrament, zoals het bad dat onze afdaling in het Lager-universum had bezegeld, en ook geen functioneel, antiseptisch, technisch hoogwaardig superbath zoals we vele maanden later bij onze overdracht aan de Amerikanen zouden krijgen; het was een bad op zijn Russisch, een bad op mensenmaat, voor de vuist weg en zonder omslag.

Ik wil zeker niet beweren dat een bad in onze omstandigheden niet wenselijk was; het was zelfs nodig en we vonden het niet onprettig. Maar je hoefde geen moeite te doen om in dat bad, en in alle drie die gedenkwaardige wassingen, achter het concrete, letterlijke gebeuren een grote symbolische schaduw te zien opdoemen, het onbewuste verlangen van de nieuwe autoriteiten,

die ons beurtelings in hun machtsgebied opnamen om ons van de sporen van ons vroegere leven te ontdoen, nieuwe mensen van ons te maken naar hun beeld, ons hun stempel op te drukken.

De sterke armen van twee Russische verpleegsters tilden ons van de kar: 'Po maloe, po maloe!' ('Voorzichtig, voorzichtig!') waren de eerste Russische woorden die ik hoorde. Het waren twee energieke, doortastende meisjes. Ze brachten ons naar een van de badinrichtingen van het Lager, weer min of meer bruikbaar gemaakt, kleedden ons uit en beduiden ons dat we op het houten latwerk op de vloer moesten gaan liggen; en toen werden we met zorgzame handen, maar zonder pardon, van hoofd tot voeten ingezeept, afgeboend, gemasseerd en drooggewreven.

Die bewerking ging bij ons allemaal vlot van de hand, afgezien van wat preuts-jacobijns gemopper van Arthur, die protesteerde dat hij een 'libre citoyen'* was en in wiens onderbewustzijn die vrouwenhanden op zijn naakte huid in conflict kwamen met voorouderlijke taboes. Maar toen de laatste van onze groep aan de beurt kwam, rezen er ernstige moeilijkheden.

Niemand van ons wist wie dat was, omdat hij niet kon praten. Hij was geen mens meer te noemen: een kaal mannetje, knoestig als een wijnstok, vermagerd tot op het bot, tot een prop verkreukeld door een afschuwelijke kramp die al zijn spieren samentrok; ze hadden hem als een levenloos blok van de kar getild en nu lag hij op zijn zij op de grond, stijf in elkaar gerold in een houding van wanhopig verweer, met zijn knieën tot aan zijn voorhoofd opgetrokken, zijn ellebogen in zijn zijden gedrukt, zijn handen met de vingers wijd als wiggen tegen zijn schouders geplant. De Russische zusters wisten niet wat ze met hem aan moesten en probeerden vergeefs hem op zijn rug te leggen, waarbij hij schrill piepte, als een muis; het was trouwens verloren moeite, want zijn ledematen gaven wel mee, maar schoten zodra ze los werden gelaten weer terug in hun oorspronkelijke positie. Toen namen ze een besluit en droegen hem zoals hij was onder de douche; en omdat ze nauwkeurige instructies hadden, wasten ze hem even-

* 'Vrije burger' goed zo goed ze konden, spons en zeep in de verknoopte

knoedel van dat lichaam duwend, en spoelden hem ten slotte netjes af door een paar emmers water over hem heen te gieten.

Charles en ik, nog naakt en dampend, keken toe, ontzet. Toen een van de armen even gestrekt werd, kon je een ogenblik het getatoeëerde nummer zien: het was een 200.000, iemand uit de Vogezen. ‘Bon Dieu, c’est un Français!’* zei Charles, en keerde zich zijwendend af naar de muur.

Ze gaven ons ondergoed en brachten ons naar de Russische barbier om voor de laatste keer in onze carrière kaalgeschoren te worden. De barbier was een donkere reus met wilde ogen; hij beoefende zijn vak met onbekookt geweld en droeg om mij onbekende redenen een stengun om zijn nek. ‘Italiano Mussolini’ zei hij onheilspellend tegen mij, en ‘Fransé Laval’ tegen de twee Fransen; waaraan men zien kan hoe weinig algemene ideeën bijdragen tot een goed begrip van individuele gevallen.

Hier namen we afscheid: Charles en Arthur, genezen en betrekkelijk gezond, voegden zich weer bij de groep Fransen en verdwenen uit mijn zicht. Ik was ziek; ik werd naar de ziekenbarak gebracht, daar vluchtig onderzocht en met spoed naar een nieuwe afdeling voor besmettelijke zieken verwezen.

Die ziekenbarak heette een ziekenbarak te zijn en puilde inderdaad uit van zieken (de vluchtende Duitsers hadden in Monowitz, Auschwitz en Birkenau immers alleen de ernstigste zieken achtergelaten, die door de Russen nu allemaal naar het Grote Kamp waren gebracht); het was geen plaats van ziekenzorg en kon dat ook niet zijn, omdat er maar enkele tientallen dokters waren, voor het merendeel zelf ziek, en helemaal geen medicijnen of medische instrumenten, terwijl minstens driekwart van de vijfduizend kampbewoners een geneeskundige behandeling nodig had.

Het lokaal waarin ik werd ondergebracht was een reusachtige, duistere zaal, tot de nok gevuld met jammerlijke ellende. Op misschien achthonderd zieken was er maar één dienstdoende dokter en helemaal geen verpleging; de zieken moesten zelf in hun drin-

* ‘Goeie god, het is een Fransman!’ gendste behoeften en in die van hun nog

ziekere kameraden voorzien. Ik bleef er maar één nacht, die ik me als een nachtmerrie herinner; 's ochtends lagen de lijken bij tientallen op de britsen of in alle houdingen op de grond.

De volgende dag werd ik naar een kleinere kamer met maar twintig bedden gebracht; in een daarvan lag ik drie of vier dagen, met gloeiende koorts, maar af en toe bij kennis, niet in staat om iets te eten en gekweld door een brandende dorst.

Op de vijfde dag was de koorts verdwenen; ik voelde me zo licht als een wolk, uitgehongerd en ijskoud, maar mijn hoofd was helder, mijn ogen en oren als het ware gescherpt door de gedwongen vakantie, en ik kon weer contact opnemen met de wereld.

In die paar dagen had er om me heen een ommekeer plaatsgegrepen. Het was de laatste haal van de zeis geweest, de definitieve streep onder de rekening: zij die sterven moesten waren gestorven, en in alle anderen begon het leven weer bruisend te stromen. Buiten de ramen lagen, hoewel het dicht sneeuwde, de rampzalige wegen van het kamp niet langer verlaten; ze krioelden van een warrige, rumoerige bedrijvigheid die geen ander doel scheen te hebben dan zichzelf. Tot laat in de avond hoorde je lachen en ruziën, roepen, zingen. Niettemin konden ik en mijn kamergenoten ons maar zelden losmaken van de obsederende aanwezigheid, de dodelijke zuigkracht van de kleinste en meest hulpeloze van ons, de onschuldigste, een kind, Hurbinek.

Hurbinek was niets, een kind van de dood, een kind van Auschwitz. Hij was een jaar of drie oud, niemand wist iets van hem af, hij kon niet praten en hij had geen naam; die zonderlinge naam, Hurbinek, was hem door ons gegeven, door een van de vrouwen misschien, die de ongearticuleerde geluiden die hij zo nu en dan maakte in die lettergrepen had vertaald. Hij was van zijn middel af verlamd en zijn niet-gegroeide beentjes waren zo dun als stokjes; maar zijn ogen, verloren in het driehoekige, broodmagere gezichtje, bliksemde van leven, vragend, eisend, dwingend, vol van een tomeloze begeerte om de muur van stomheid te doorbreken. De taal die hem ontbrak, die niemand de moeite had genomen hem te leren, de razende behoefte aan taal

maakte zijn blik explosief; het was een wilde en toch menselijke, of zelfs wijze, oordelende blik, zo aangrijpend geladen dat niemand van ons hem kon verdragen.

Niemand, behalve Henek; Henek was mijn buurman, een sterke, gezonde Hongaarse jongen van vijftien. Henek bracht de helft van zijn tijd bij het bedje van Hurbinek door. Hij was meer een moeder dan een vader voor hem, en het is heel waarschijnlijk dat als ons precaire samenzijn langer dan een maand had geduurd, Hurbinek van Henek zou hebben leren praten; zeker beter dan van de Poolse meisjes, te sentimenteel en te oppervlakkig, die hem knuffelden en zoenden, maar terugschrokken voor zijn diepere behoeften.

Henek daarentegen zat rustig en volhardend naast de kleine sfinx, onberoerd door de duistere kracht die van hem uitging; hij bracht hem eten, stopte zijn dekens in, waste hem, handig en zonder weerzin; en hij praatte tegen hem, in het Hongaars natuurlijk, met een trage, geduldige stem. Na een week verklaarde Henek, ernstig en zonder een zweem van opschepperij, dat Hurbinek 'een woord zei'. Wat voor woord? Dat wist hij niet, een moeilijk woord, geen Hongaars; iets als 'mass-klo', 'matisklo'. 's Nachts spitsten we onze oren: het was waar, uit Hurbineks hoek kwam van tijd tot tijd een geluid, een woord. Niet altijd precies hetzelfde, om de waarheid te zeggen, maar toch zeker een gearticuleerd woord; of juister uitgedrukt, enigszins van elkaar verschillende gearticuleerde woorden, experimentele variaties op een thema, een wortel, een naam misschien.

Zolang hij leefde zette Hurbinek zijn experimenten koppig voort. In de dagen die volgden luisterden we allemaal in stilte naar hem, ons inspannend om hem te begrijpen; geen taal van Europa of hij werd wel door een van ons gesproken, maar Hurbineks woord bleef geheim. Nee, het was zeker geen boodschap, geen openbaring: misschien was het zijn naam, als het lot hem een naam had gegund; misschien (dat was een van onze gissingen) betekende het 'eten' of 'brood'; of misschien 'vlees' in het Boheems, zoals een onzer die die taal kende op goede gronden beweerde.

Hurbinek, die drie jaar oud was, misschien in Auschwitz was

geboren en nooit een boom had gezien; Hurbinek, die tot zijn laatste snik vocht als een man om zich toegang te verschaffen tot de wereld van de mensen, waaruit een bestiale macht hem verbannen had; Hurbinek, die geen naam had, maar op zijn minuscule armpje evengoed de Auschwitz-tatoeage droeg; Hurbinek stierf in de eerste dagen van maart 1945, vrij, maar niet verlost. Niets rest er van hem; hij getuigt hier in mijn woorden.

Henek was een goede kameraad en een voortdurende bron van verrassingen. Ook zijn naam, net als die van Hurbinek, was een kampnaam; zijn echte naam, König, was in Henek, Pools voor Henk, veranderd door de twee Poolse meisjes, die, hoewel ze zeker tien jaar ouder waren dan hij, een dubbelzinnige genegenheid voor hem koesterden die al gauw omsloeg in openlijke begeerte.

Henek-König was de enige in ons wereldje van droefenis die niet ziek was noch ziek geweest en naar lichaam en geest zelfs blaakte van gezondheid. Hij was klein en zag er goedgehartig uit, maar hij had de spieren van een atleet; zo hartelijk en hulpvaardig als hij was voor Hurbinek en voor ons, koesterde hij in alle gemoedsrust bloeddorstige instincten. Het Lager, dodelijke val, 'Knochenmühle' voor anderen, was voor hem een goede leer-school geweest; in een paar maanden tijd had het een vlug, slim en voorzichtig jong roofdier van hem gemaakt.

In de lange uren die we samen doorbrachten vertelde hij me de voornaamste dingen uit zijn korte leven. Hij was geboren en opgegroeid op een boerderij in Transsylvanië, midden in de bossen, in het Roemeense grensgebied. Zondags ging hij dikwijls met zijn vader het bos in, allebei met een geweer. Waarom met een geweer? Om te jagen? Ja, ook om te jagen; maar ook om op Roemenen te schieten. En waarom schoten ze op Roemenen? Omdat het Roemenen zijn, legde Henek me met ontwapenende eenvoud uit. Zij schoten als het zo uitkwam ook op ons.

Hij was opgepakt en met zijn hele familie naar Auschwitz gedeporteerd. De anderen waren dadelijk doodgemaakt; hij had tegen de ss'ers gezegd dat hij achttien was en metselaar, terwijl hij veertien was en op school zat. Zo was hij in Birkenau gekomen;

maar in Birkenau had hij zijn echte leeftijd laten gelden, was in het Kinderblock geplaatst en daar Kapo geworden omdat hij de oudste en sterkste was. Kinderen waren in Birkenau als vogels op doortrek: na een paar dagen werden ze naar het Experimentenblock of regelrecht naar de gaskamers gebracht. Henek had dat dadelijk begrepen en had zijn zaken als een goede Kapo ‘georganiseerd’: hij had vaste relaties aangeknoopt met een invloedrijke Hongaarse Häftling en was tot de bevrijding gebleven. Als er selecties waren in het Kinderblock, was hij degeen die koos. Had hij daar geen spijt van? Nee: waarom zou hij? Was er soms een andere manier om te overleven?

Toen het Lager geëvacueerd werd, was hij zo verstandig geweest zich te verstoppen: uit zijn schuilplaats had hij door een kelderraampje gezien hoe de Duitsers in allerijl de befaamde magazijnen van Auschwitz leeghaalden, waarbij er in de verwarring van het overhaaste vertrek heel wat blikken levensmiddelen op de weg terecht kwamen. Ze hadden niet de tijd genomen om die op te rapen, maar hadden geprobeerd ze te vernietigen door er met de rupsbanden van hun tanks overheen te rijden. Een aantal blikken zakke in de modder en de sneeuw zonder te barsten; toen het donker was, was Henek met een zak naar buiten gekomen en had een fantastische schat aan blikken verzameld, geblutst en gedeukt, maar nog vol: vlees, spek, vis, fruit, vitaminen. Natuurlijk had hij dat tegen niemand gezegd; hij zei het tegen mij, omdat ik zijn buurman was en erop kon passen. Aangezien Henek vele uren van de dag in het Lager op pad was voor zaken waarover hij zich niet nader uitliet, terwijl ik mijn bed niet uit kon komen, kon hij me inderdaad wel als bewaker gebruiken. Mij vertrouwde hij; hij zette de zak onder mijn bed en keerde me in de dagen die volgden mijn loon in natura uit, in de vorm van permissie om zoveel en zodanige eetwaren uit de zak te halen als hij geschikt achtte voor mijn toestand van zieke en in overeenstemming met de door mij bewezen diensten.

Hurbinek was niet het enige kind. Er waren er meer, relatief gezond: ze hadden een eigen, uiterst besloten clubje gevormd,

waarin volwassenen kennelijk ongewenst waren. Het waren in het wild levende kleine dieren, die met elkaar praatten in talen die ik niet verstond. Het meest gezaghebbende lid van de club was niet ouder dan vijf jaar en heette Peter Pavel.

Peter Pavel praatte met niemand en had niemand nodig. Het was een mooi kind, blond en stevig, met een intelligent, onbewogen gezicht. 's Ochtends klom hij met langzame maar zekere bewegingen uit zijn bed drie hoog naar beneden, ging naar het douchehok om zijn gamel vol water te halen en waste zich nauwgezet. Daarna verdween hij voor de hele dag; alleen om twaalf uur vertoonde hij zich even om in diezelfde gamel zijn soep te halen. Ten slotte kwam hij terug voor het avondeten; hij at, ging weer weg, kwam even later terug met een po, zette de po in de hoek achter de kachel, bleef er een paar minuten op zitten, ging weer weg met de po, kwam zonder terug, klom langzaam weer naar zijn plaats, schikte zorgvuldig zijn dekens en zijn kussen en sliep tot de volgende morgen zonder van houding te veranderen.

Een paar dagen na mijn aankomst zag ik met een onbehaaglijk gevoel een bekend gezicht verschijnen: de pathetische, onaangename facie van Kleine Kiepura, de mascotte van Buna-Monowitz. Iedereen in de Buna kende hem: hij was de jongste gevangene, niet meer dan twaalf jaar oud. Alles aan hem was tegen de regels, te beginnen met zijn aanwezigheid in het kamp, waar kinderen gewoonlijk niet levend binnenkwamen: niemand wist hoe en waarom hij er toegelaten was, en tegelijk wist iedereen dat maar al te goed. Tegen de regels was ook zijn levenswijze, omdat hij niet met de anderen naar het werk marcheerde, maar in een soort semi-clausuur in het Block van de functionarissen woonde; en tegen alle regels in was ten slotte zijn uiterlijk.

Hij was onevenredig uit zijn krachten gegroeid: uit zijn korte, gedrongen romp staken ellenlange armen en benen, als spinnenpoten; en onder zijn bleke gezicht, dat niet zonder kinderlijke gratie was, schoot een geweldige kaak naar voren, nog verder dan zijn neus. Kleine Kiepura was de page en beschermeling van de Lager-Kapo, de Kapo aller Kapo's.